

ТРАВЪЛ И ВЪСТАНИЕТО НА ПАВЛИКЯНИТЕ В БЪЛГАРИЯ (1084-1086 г.)

Пламен Павлов

http://velika-bulgaria.dir.bg/_wm/diary/diary.php?did=530656&df=46&dfid=3&GDirId=0898facd2aba5f19aa8a0a6acca36dbb

Павликянинът Травъл, водачът на масовото въстание на българските еретици в Пловдивска Тракия през 1084-1086 г., блестящ военачалник, ловък стратег и дипломат, остава сред най-слабо познатите "големи имена" на нашето средновековие. Нещо повече, павликянското въстание най-често само бегло се споменава в трудовете по българска история, а действията на Травъл и сподвижниците му остават обект на най-обикновен преразказ. В изследванията на гръцки и други чуждестранни византолози подходът е практически същият ("анализът" най-често опира до посочването на еретическата природа на въстаниците), като обаче, по един или друг начин, се отрича или игнорира връзката на това интересно социално и политическо движение с историята на средновековна България.

Травъл бил роден в средновековния Филипопол (бълг. Пълдин, Пловдин, Филиповград) към средата на XI в. и, подобно на други представители на видните павликянски семейства, поел пътя на военната служба във византийската армия. Както разказва византийската историчка Анна Комнина, през 1084 г. (началото на въстанието) Травъл бил вече шеста година личен и доверен "слуга" (т.е. един от близките адютанти или оръженосци!) на нейния баща, прославеният пълководец и император Алексий I Комнин (1081-1118). Като пресметнем времето на тази служба, то пловдивският павликянин очевидно бил сред най-верните хора на Алексий I Комнин още от 1078-1079 г. и е преживял заедно със своя "патрон" редица победи и триумфи, както и немалко тежки изпитания. Същевременно Травъл натрупал сериозен военен опит при войните с многото и най-разнородни врагове на тогавашната Византийска империя - печенези, италиански нормани, селджукски турци и др. Че Травъл наистина е бил особено приближен до императора личи и от факта, че лично Алексий I Комнин му дал за съпруга една от най-приближените дворцови дами на императрицата Ирина Комнина. Така че голяма част от фактите около бунтовника Травъл любознателната принцеса Анна е научила не от "втора ръка", а от своите родители, особено от майка си Ирина.

Разбира се, още когато постъпил на служба при Алексий I Комнин, "манихейт" (павликянинът) Травъл трябвало да бъде "удостоен със светото кръщение" под личната опека на своя господар. Това означава, че българският еретик поне привидно се е бил отрекъл от "богомерзката ерес" и официално преминал в лоното на православната църква. Години наред Травъл придружавал военачалника, а после и императора Алексий I Комнин при неговите военни походи и станал свидетел на някои събития и действия, които го накарали да изостави бляскавия и сигурен живот в императорския двор. Така приближеният на могъщия византийски император поел рискования път на бунтовник и открит неприятел на византийската власт.

Пловдивските павликяни, от чиято среда произлизал Травъл, били една религиозна общност с интересна, дълга и недостатъчно изследвана история. Първите еретици били заселвани тук, в Северна Тракия и Филипопол, от далечните райони на Армения, Сирия и Мала Азия на няколко "вълни" още от VII до края на X в., като най-познати са тези при императорите Константин V Копроним (в средата на VIII в.) и Йоан I Цимисхи (през седемдесетте години на X в.). Целта на тези принудителни преселения била да се отслабят позициите на "ереста" в първата ѝ родина, както и да се усили отбраната по границата с България. Павликянските войници били "...хора груби и жестоки, проливащи кръв без колебание..." - думи, които в духа на средновековната епоха са най-красноречивата оценка за техните военни умения. Тази "надеждна стража" по българската граница била формирана векове наред, като същевременно групи от български славяни били депортирани оттук и заселвани по местата, откъдето били довеждани еретиците. Тази политика на "разместване на населението" била практикувана от Византия векове наред и поне на първо време давала положителни резултати.

Павликянската общност в Пловдивска Тракия и нейната роля остават слабо познати и недооценени от българската историческа наука. Това не е естествено, тъй като павликянството е имало силни позиции в средновековна България, и то не само край Пловдив, но и в днешните Македония и Северна България, вкл. на територията на Видинското царство през XIV в. Потомци на павликяните са основната част от днешните българи, принадлежащи към римо-католическата църква, а техният диалект е определен от езиковедите като "павликянски български говор". От друга страна, именно павликянството предоставило теоретичната основа на сходното, но оригинално по същина българско богомилство, чийто основоположник "поп Богомил" най-вероятно се е подвизавал отново в Пловдивска Тракия. Павликяните обаче съвсем не се "разтворили" сред богомилите, а запазили вярата си и я разпространявали независимо от богомилството и другите средновековни "ереси". Вярно е, че павликянският дуализъм е бил по-"краен" в теоретичен план, но социалната практика на тази "ерес" имала по-"умерен" и "човешки" облик - павликяните не били толкова непримирими към частната собственост, личния живот и т.н. Те не изразявали позицията против продължаването на човешкия род (най-неприемливата за обикновените хора богомилска теза!), като същевременно не само не отричали носенето на оръжие и войната, но дори, както стана дума, се славели като отлични, извънредно храбри войници. Разбира се, като затворена религиозна общност пловдивските павликяни едва ли през XI в. притежавали ясно българско етническо самосъзнание, но те вече положително не са имали такова и на "арменци" (характерно за етническите арменци с "монофизитско" християнско изповедание), още по-малко пък на "ромее", както нерядко твърдят пристрастните към средновековния "елинизъм" в Пловдив съвременни гръцки историци. Първоначалните корени на тази общност наистина били малоазийски, но в новата си среда павликяните сравнително бързо се българизирали в етническия и народопсихологическия смисъл на думата. Едва ли е случайно, че през 1205 г. пловдивските павликяни заедно с останалите българи извикали цар Калоян (1197-1207) против латинците и опиталите се да овладеят властта в града византийски аристократи начело с Алексий Аспиег. С други думи, през XI-XII в. в етнически план павликянската общност в сериозна степен е била "превзета" от доминиращата по течението на Марица и далече на юг, в Родопите и Беломорието, българска народностна среда. От гледна точка на средновековната религиозност обаче тези българи имали най-вече себеусещането за "истински християни", те виждали в свое лице най-верните последователи на Исус Христос и апостол Павел. Ако направихме тези обширни пояснения, то е защото без тях няма да бъдем в състояние да проуедем действията на Травъл и неговите сподвижници.

През 1081 г. император Алексий I Комнин повел тежка война с нахлулите в днешна Албания и югозападните български земи (съвременна Македония) италиански нормани, ръководени от техния граф, авантюристът от средиземноморски мащаб Робер Гискар ("Коварния", "Лисицата"). Включеният в императорската армия отряд от 2800 пловдивски павликяни (косвено указание, че еретическата общност около Пловдив е брояла няколко десетки хиляди души!) участвал в сраженията с нашествениците, като може би дал около 300 жертви в боевете край Драч. През есента на 1082 г., след като заплатите им не били изплатени, павликяните самоволно напуснали театъра на войната и се завърнали по родните си места. Озлобен от неуспехите си край Драч, които отдавал, тенденциозно или не, на павликянското неподчинение, Алексий I Комнин изработил свой план за подчинение на непокорните "еретици". Връщайки се в своята столица през Беломорието, той извикал за преговори павликянските "лидери" Ксант и Кулеон. Доверявайки се на клетвите на василевса, те пристигнали в лагера на ромееите край дн. Комотини (Гюмюрджина), но веднага били арестувани и отведени в тъмница в Цариград. Пловдивската павликянска общност била подложена на репресии и притеснения, вкл. заточения, конфискация на имоти, насилствено обръщане в православието и т.н.

При тези тревожни вести Травъл "възнегодувал силно" и, изпреварвайки доноса на своята "благоверна" съпруга, избягал от Цариград заедно с най-близките си съмишленици. С други думи, явно Травъл, чиито сестри също пострадали от репресиите в Пловдив (може би те били съпруги на Ксант и Кулеон?), вече бил подозиран в съпричастност към бунтовните настроения на неговите съграждани. Че императорският адютант е имал авторитет сред пловдивските павликяни личи и от обстоятелството, че когато се появил в Тракия, той веднага бил последван от мнозина бунтовници. Травъл и хората му се укрепили в изоставената крепост Белятово (или Велятово), отъждествявана напоследък с "Калето" край с.

Розовец, Пловдивско, или пък поставяна най-общо в района на Карлово и Казанлък. Подобно на своя съгражданин Лека, оглавил едно българско антивизантийско движение с център Сердика (Средец, дн. София) само пет години по-рано, и Травъл потърсил връзки с печенежките и българските първенци от Добруджа. Негови съюзници станали Татуш (вж. поместения тук очерк за него и Нестор) от Дръстър (Силистра), Сача от Вичина (при дн. Нуфър в Дунавската делта), а вероятно и други "династи" (боляри) от размирното Подунавие. Този съюз бил скрепен чрез брака между Травъл и дъщерята на един неизвестен по име "печенежки главатар".

Очевидно познавайки военачалническите и организаторски способности на своя доскорошен "слуга", император Алексей I Комнин се опитвал да го склони към подчинение "...с писма и обещания". Както разказва Анна Комнина, на Травъл били гарантирани "...безнаказаност и пълна свобода, но ракът не се научил да върви напред." Укрепвайки се в Белятово, Травъл създал своеобразна "свободна територия" (тук от само себе си се налага паралелът, макар и в далеч по-малки мащаби, с импровизираната павликянска "държава" с център Тефрика в Мала Азия през IX в.), откъдето почти всекидневно извършвал дръзки набези към Пловдив. Самият град обаче явно оставал под византийски контрол, а павликяните явно не разчитали, че ще могат да се закрепят успешно в равнината срещу далече по-силния византийски противник. В своите нападения Травъл използвал и печенежка помощ, което създавало още по-сериозна опасност за и без това дестабилизираните византийски позиции в един немалък ареал от покорените български земи именно по същото време - осемдесетте години на XI в. Неслучайно против Травъл била изпратена своевременно силна войска, ръководена от великия domestik (командващият сухопътните сили) Григорий Бакуриани, създателят на Бачковският манастир, личен приятел на Алексей I Комнин. Последната подробност свидетелства, че Бакуриани несъмнено е познавал и самия Травъл, което навярно е предопределило изпращането му против метежника. В завързалата се битка силите на Травъл не само не отстъпили, но, използвайки грешките на византийското командване, преди всичко на помощника на Бакуриани, Врана, постигнали решителна победа над ромеите. В хода на сражението загинал самият Григорий Бакуриани (той се блъснал с коня си в един дъб и издъхнал на място), а императорът горчиво оплакал своя близък приятел. Загинал и Врана, върху когото Анна Комнина хвърля вината за поражението на ромеите. Обстоятелствата около гибелта на Бакуриани още веднъж ни показват Травъл като находчив военачалник. Той умело използвал природните дадености на Средногорието, за да затрудни действията на византийската конница.

Цели две години Алексей I Комнин не могъл да се справи с Травъл, който се опитвал да разшири обсега на своите действия. През 1086 г. срещу него потеглила нова силна армия, в чиито редове имало и френски рицари на византийска служба. Тя била командвана от верния императорски пълководец Татикий, по произход покръстен "сарацин" (арабин или селджук), навярно също стар познаник на Травъл. Двете войски се срещнали нейде на север от Пловдив и три дни стояли една срещу друга, без да встъпят в сражение. Най-накрая печенежите, на някои от които може би е било платено за колебанието, започнали да се оттеглят на север. Травъл не бил в състояние да удържи повече положението и се изтеглил също на север от Балкана. Византийската армия не посмяла да рискува с преследване и необезпокоявано влязла в Пловдив. Усмиряването на павликяните около Пловдив продължило десетилетия наред, без да даде трайни резултати. Веднага през 1086 г. павликяните, които не последвали Травъл в Северна България, станали обект на специални грижи. Те получавали земи и привилегии при условие, че приемат православието. През 1114-1115 г., три десетилетия след въстанието на Травъл, Алексей I Комнин посетил лично Пловдив (той бил придружаван и от своята дъщеря, бъдещата историчка Анна), където разгорещено спорил по въпросите на "правата вяра" и оборвал местните "ересиарси" Ксант, Кулеон и Фол. Отново склонните да приемат православието павликяни били обдарени, докато водачите и непримиримите - подложени на репресии, заточения и затвор.

Какво е станало с Травъл и хората му след 1086 г.? Както вече бе казано, те се оттеглили на север от Стара планина, но какво е станало с тях и водача им е неизвестно. Поне до 1091 г. Византия нямала пряката възможност да закрепят властта си в големи райони от Подунавието, тъй че павликянската "държавица" или "община" е продължила да съществува, макар и в по-миниатюрен мащаб, някъде северно от Балкана. Примамливо е да свържем тази миграция с немалкото павликянски имена в Търновско,

Свищовско и Никополско (те се известни най-вече от османо-турските данъчни регистри няколко столетия по-късно), особено с името на днешния град Павликени - въобще с онези севернобългарски земи, където през следващите столетия трайно съществуват селища на покатоличени вече български павликяни. Дали първоначалният "тласък" за формирането на това българско население е даден от хората на Травъл, е трудно да се отговори, тъй като липсват достатъчно данни, визиращи именно XI-XII в.

Защо голямото въстание на Травъл някак си "загасва", при все че бунтовниците остават на практика непобедени от империята? Нашата историография не само не дава никакъв приемлив отговор, но дори и не задава този въпрос... Естествено, за крайния неуспех на въстанието са действали различни фактори (византийското надмощие като цяло, несравнимо по-малката численост и въоръжение на въстаналите павликяни, конкретната политическа обстановка в Тракия и българските земи въобще, непостоянството на "печенежкия фактор" и т.н.), но най-важният от които все пак си остава религиозно-психологическото различие между "еретиците"-павликяни и пазещият в мнозинството си своята "праотческа" православна вяра български народ. Не е било възможно и някакво тясно взаимодействие с водещата социална сила на българското общество - болярството, независимо от съюза на Травъл с отделни влиятелни български и печенежки първенци. Стремещт към създаването на някаква утопична в основата си павликянска "държавица", "община", "църква" и т.н. (както стана дума, такава съществувала за известен период в Мала Азия през IX в.) бил лишен от перспектива в българските условия и влизал в кардинално противоречие с желанието на останалите българи да възкресят погиналото българско царство и независимата българска православна патриаршия.

Така или иначе, Травъл остава една от големите и недооценени фигури на българското средновековие. Неговите качества на военачалник и организатор, верността му към собствената "еретическа" павликянска среда, евентуалният му опит да създаде "алтернативна" държавна формация за "истинските християни", павликяните, още веднъж показват многообразието в духовния и политическия живот на средновековните българи.